

Ståndsmässig konsumtion – Högadelns livsstil och konsumtionsvanor i Sverige på 1700-talet

Johanna Ilmakunnas*

Detta föredrag baserar sig på min pro gradu -avhandling och på forskningsplanen för min doktorsavhandling.¹ Huvudtemat för min magistersavhandling var högadelns penningbruk och konsumtionsvanor i Sverige under åren 1760–1780. Meningen är att i doktorsavhandlingen bredda perspektivet rent kronologiskt och att fördjupa diskussionen kring begreppen livsstil och konsumtion.

FRÅGAN

Jag undersöker högadelns konsumtion och penningbruk genom att analysera grevarna Carl von Fersens (1715–1786) och Axel von Fersen den äldres (1719–1794) privata ekonomi under 1700-talet. Hurdana och vilka var högadelns, och specifikt familjen von Fersens, ekonomiska resurser och inkomster? På vilket sätt använde högadeln sina pengar, hurdana var dess konsumtionsvanor? Hurdan var högadelns livsstil? Vad representerade högadeln genom sin livsstil och konsumtion? Förändrades högadelns livsstil under 1700-talet och i så fall varför? Var konsumtionen ett medel för att upprätthålla högadelns status och makt? Dessa frågor försöker jag besvara i min kommande doktorsavhandling. Syftet är att undersöka både materiella och immateriella aspekter av livsstilen, det vill säga att analysera konsumtionen i ett brett perspektiv.

Kungen, de ofrälse stånden och adeln själv ansåg att adeln skulle leva ett ståndsmässigt liv. Framförallt högadeln måste under 1700-talet leva enligt sitt stånd och levnadssättets yttre ramar var mycket viktiga. Med yttre markörer visade högadeln sin plats i samhället för sig själv, för lågadeln,

---

* Johanna Ilmakunnas är en doktorand vid Helsingfors universitet. johanna.ilmakunnas@helsinki.fi

¹ Ilmakunnas 2000; se även Ilmakunnas 2001.

kungen och de övriga stånden. Livsstil och konsumtion var ett sätt för högadeln att skilja sig från andra. Konsumtionen och livsstilen var en del av adelns identitet och ideologi, och därför ställdes adelsmannen inför enorma krav och förväntningar just ifråga om sitt levnadssätt. För att kunna möta dessa krav på ståndsmissig konsumtion måste adelsmannen och släkten ha tillräckliga ekonomiska resurser. I princip erkändes inte att adelns livsstil och konsumtion baserade sig på förmögenhet och egendom, även om det i praktiken var ett faktum att högadeln endast kunde upprätthålla en ståndsmissig livsstil med pengar. Konsumtionen var en central del av adelns representation av social, ekonomisk och politisk makt och status.

TIDIGARE FORSKNING

Konsumtionens historia och konsumtionssamhällets ursprung har rönt ett stort intresse bland historiker, sociologer, antropologer och andra forskare sedan 1900-talets sista decennier. Trots detta är adelns konsumtionsvanor under 1700-talet ett föga utforskat ämne. Konsumtionsforskningen har till största delen koncentrerats på borgarståndets och medelklassens konsumtion. Det finns alltså fortfarande vita fläckar inom forskningen om den adliga ekonomin, adelns penningbruk samt dess ekonomiska resurser och status. Genom att undersöka högadelns livsstil samt konsumtionsvanor kan man dra slutsatser om hela 1700-talets socialekonomiska förhållanden och få en tydligare bild av hela samhället och dess socioekonomiska mekanismer.²

SLÄKT BAND OCH KVINNANS VIKTIG ROLL INOM ARISTOKRATIN

Konsumtionen och penningbruket var alltså en central del av högadelns liv på 1700-talet. Eftersom ämnet är mycket brett och för att nå en konkret nivå, koncentrerar jag mig på högadeln (dvs. de grevliga och friherrliga ätterna) och inom denna på en enskild ätt, den grevliga ätten von Fersen. Ätten adlades på slutet av 1600-talet och nådde snabbt en plats inom aristokratin, dvs. inom den maktägande eliten. Bröderna Carl von Fersen och Axel von Fersen d.ä. representerar två olika adelsmannatyper. Carl von Fersen var hovman, medan Axel von Fersen d.ä. var soldat och framför

---

² Om den nyaste konsumtionsforskningen se t.ex. Brewer – Porter 1993, Brewer – Staves 1995 och Bermingham – Brewer 1997.

allt politiker. Släkten, valet av hustru och vänner samt olika patronus–klient-förhållande skapade nätverk genom vilka man kan studera familjen von Fersen, dess livsstil och strategier i större kontext.

Släktförhållandena var mycket viktiga i hela ståndssamhället och det är tydligt att det inom aristokratin och den maktägande eliten inte bara var faders och makens släkt som bestämde individens position i samhället. Också moderns släkt var av stort betydelse. Männen inom ätten von Fersen skapade ofta band till den gamla aristokratin i Sverige och Finland genom att knyta lämpliga äktenskapsband. Carl och Axel Fersens far Hans von Fersen gifte sig 1715 med grevinnan Eleonora Wachtmeister af Mälsåker som var en förmögen arvtagerska med släktskap till ätterna Wachtmeister, Soop och Gyllenstierna. Carl Fersen gifte sig med friherrinnan Charlotta Sparre och Axel Fersen d.ä. gifte sig med grevinnan Hedvig De la Gardie. Med dessa äktenskap knöts ytterligare släktförbindelsen med den gamla aristokratin i Sverige.

Åsa Karlsson har undersökt släkt- och äktenskapsband inom den svenska råds-kretsen och påpekar att det under åren 1680–1718 inte fanns en enda rådsherre som inte på något sätt var släkt med någon annan inom rådet. För många rådsherrar var det just äktenskapet som hade skapat förbindelsen. Rådsherrarna försökte etablera sig som en social elit genom äktenskapliga allianser.³ Familjen von Fersen tillhörde denna sociala elit: Carl och Axel Fersens farfar var medlem av rådet och deras mor var dotter till en rådsherre och styvdotter till en annan. Axel Fersen d.ä. själv utnämndes till riksråd 1772. Enligt Karlsson hade släkten och äktenskapet en större betydelse för den politiska eliten i slutet av 1600-talet än vad som tidigare antagits. Genom att studera familjen von Fersen kan man säga att äktenskapets och kvinnans roll i representationen av makt och status var betydelsefull.

Kvinnans roll inom de aristokratiska nätverken är en mycket intressant fråga som måste utvecklas vidare. Det är tydligt att moderns ätt var lika viktig för hovdamerna som faderns, ibland även viktigare. Grevinnorna Sparre och De la Gardie samt deras döttrar grevinnorna von Fersen använde alltid sina egna namn, aldrig makens namn. De undertecknade både sina brev, kvitton och officiella papper med sina flicknamn. Inte bara användande av flicknamnet ger anledning att anta att den egna

---

³ Karlsson 1997: passim.

släkten ännu efter äktenskapet möjligen var viktigare för kvinnorna än makens.⁴ Bägge grevarna von Fersen gav ekonomisk hjälp till sina döttrar och betalade deras fakturor fortfarande efter att de unga grevinnorna hade gifte sig och flyttat till egna hushåll.⁵

HÖGADELNS EKONOMISKA RESURSER

De två viktigaste komponenterna som tryggade adelns ekonomiska resurser var arvet och äktenskapet, men också uppfostran, utbildning och kreditvärde var betydande faktorer. Genom arv och/eller giftermål kunde högadeln förvärva den jordegendom på vilken både dess status och dess inkomster byggde. Inkomsterna från jordegendomar utgjorde en väsentlig del av de totala inkomsterna för bägge grevarna von Fersen. Kapitalinkomster och dividender var också viktiga, och järnhanteringen inbringade betydande inkomster för Axel von Fersen. Däremot spelade lönen från militära, civila och hovets ämbeten en mycket liten roll i brödernas ekonomi.⁶

Högadeln satsade därutöver pengar på sina barn som på ett sätt utgjorde en ekonomisk resurs. Föräldrarna förväntade sig att de senare i livet skulle få tillbaka de pengar de hade investerat i barnens utbildning. En god och mångsidig edukation skulle garantera att sönerna gjorde sig en god karriär och förmögenhet samt att döttrarna blev ingifta i andra högadliga familjer och på det sättet ökade sin förmögenhet eller skapade nya förbindelser och nätverk. Axel Fersen d.ä:s barn hade en fransk guvernant och det är möjligt att döttrarna gick i någon fin flickskola i Stockholm. Senare söner hade en informator och deras utbildning slutfördes genom en Grand Tour i Europa. Carl Fersen var däremot inte lika intresserad av att utbilda sina fem döttrar – eller kanske hade han inte tillräckligt med pengar för att avlöna en fransk guvernant eftersom man på grund av överflödsförordningarna årligen måste betala en stor summa pengar för att få avlöna en utländsk guvernant.⁷

---

⁴ Se även Parland-von Essen 2001: 232–233.

⁵ Se t.ex. Räkenskaper vol. 11. CRFA SA SRA; Räkenskaper vol. 45. AFA SA SRA.

⁶ Räkenskaper vol. 4–5, 7, 9, 11. CRFA SA SRA; Räkenskaper vol. 41, 43–45, 47. AFA SA SRA.

⁷ Ibid.

TINGENS VÄRLD

Genom att studera Carl och Axel Fersens räkenskaper, bouppteckningar och brev har jag kunnat konstatera att deras och deras familjers konsumtionsvanor var mycket olika. Axel Fersen använde varje månad enorma summor kontant, medan hans hustru Hedvig De la Gardie fick en månatlig handpenning. Om pengarna inte räckte till köpte grevinnan på kredit och greven betalade fakturorna. Carl Fersen däremot använde mycket mindre pengar än sin hustru Charlotta Sparre. Han hade trots sin stora förmögenhet också stora skulder. Både Carl Fersen och Charlotta Sparre och tre av deras fem döttrar hade ett ämbete vid hovet, vilket var mycket kostsamt.⁸

Inom högadeln skiljde sig mannens och kvinnans konsumtionsvanor inte mycket från varandra. Både kvinnor och män använde mycket pengar. Oftast använde dock männen något mer pengar än kvinnorna. Undersökningen om familjen von Fersen pekar på att de högadliga kvinnorna levde ett relativt fritt liv: de använde mycket pengar på saker de själva valde, de var fria att umgås i sin egen sociala krets utan maken och de kunde även bestämma var bodde de (t.ex. i Stockholm bodde Carl Fersen i sitt hus på Blasieholmen och hustrun Charlotta Sparre bodde i kungliga slottet eftersom hon var hovmästarinna vid kungens hov).

Liksom resten av högadeln i Sverige och Europa använde familjen von Fersen pengar på att bygga slott, gårdar och stadspalats samt på att inreda dem. Dessutom använde de pengar på kläder, hästar, vagnar, hasardspel, amorösta äventyr och andra mer eller mindre odefinierbara utgifter. Högadelns halvoffentliga och offentliga liv krävde mycket pengar därför att adelsmannen och adelskvinnan hela tiden var tvungen att representera sin status.

Om greven eller friherren inte hade råd att leva ett ståndsmässigt liv var han tvungen att tillbringa mer tid på sin gård på landsbygden. Adelsståndets ställning byggde ju i grunden på jordägandet, men förmögenhet och makt hängde ihop och makten låg i huvudstaden. För att kunna bevaka sina intressen måste man befinna sig i maktens centrum i Stockholm. Många ansåg också att en kostsam, ståndsmässig konsumtion och livsstil var ett krav om man ville avancera i livet och i karriär.

---

⁸ Ilmakunnas 2000: 64–108.

STÅNDSMÄSSIG KONSUMTION

Sociologen Norbert Elias talar i sin bok *The Court Society* om en adlig och en borgerlig rationalitet. Den adliga och den borgerliga världsbilden var på ett avgörande sätt olika när det gjordes beslut som påverkade framtiden. Båda stånden eftersträvade makt, fast olika slags makt: adeln strävade främst efter politisk makt och borgarståndet efter ekonomisk makt. För högadeln var det rationellt att konsumera pengar eftersom ekonomiska resurser och förmögenhet var medel för att utöva makt inom hovet och adelsståndet. Det som var rationellt för högadeln var däremot inte rationellt för den borgerliga eliten. För borgaren var den ekonomiska makten viktigare än politisk makt.⁹ Det är en intressant aspekt att jämföra högadelns och den borgerliga elitens konsumtion, livsstil och rationella val speciellt därför att familjen von Fersens samt de andra högadliga ätternas och de förmögna borgarfamiljernas (som t.ex. familjerna Grill och Tottie) ekonomiska nätverk fogades till varandra: skeppsbroadeln lånade pengar till grevar och friherrar, medan högadeln å sin sida också lånade pengar till storborgarna. Förmögna borgare hade också bättre möjligheter att leva ett ståndsmissigt liv än fattiga adelsfamiljer. Högadeln tävlade inte så mycket med lågadeln som med storborgarna i fråga om konsumtion och ståndsmissigt livsstil.

Högadelns penningbruk och konsumtionsvanor i Sverige på 1700-talet avspeglar omgivningens krav och ett njutningsfyllt vardagsliv. Man var beredd att betala för livets goda, vare sig det var fråga om amorösa eskapader eller skatter och tullar för vin, böcker eller möbler. Medlemmarna av släkten von Fersen var medvetna om de fordringar deras stånd ställde på deras levnadsvanor och strävade efter att följa dem. Emellanåt uppstod det konflikter som förorsakades av personliga preferenser, tidevarvets inställning till lyx och överflöd samt kraven på ett ståndsmissigt leverne.

---

⁹ Elias 1983: 92–93. Se även Englund 1989: 80–81.

KÄLLOR

Sveriges riksarkiv (SRA)

Stafsundsarkiv (SA)

Axel von Fersen d.ä:s arkiv (AFA)
Räkenskaper

Carl Reinhold von Fersens arkiv (CRFA)
Räkenskaper

LITTERATUR

Brewer, John – Bermingham, Ann (eds.) (1997): *The Consumption of Culture 1600–1800. Image, Object, Text*. Routledge: London and New York.

Brewer, John – Porter, Roy (eds.) (1993): *Consumption and the World of Goods*. Routledge: London and New York.

Brewer, John – Staves, Susan (eds.) (1995): *Early Modern Conceptions of Property*. Routledge: London and New York.

Elias, Norbert (1983/1969): *The Court Society*. Basil Blackwell: Oxford.

Englund, Peter (1989): *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Atlantis: Stockholm.

Ilmakunnas, Johanna (2001): "Ståndsmässig konsumtion. Högadelns penningbruk och konsumtionsvanor i Sverige under senare delen av 1700-talet", *Historisk Tidskrift för Finland*, 2/2001, s. 185–220.

Ilmakunnas, Johanna (2000): *Säädyllystä kuluttamista. Ylhäisaatelin rahankäyttö ja kulutustottumukset Ruotsissa 1700-luvun toisella puoliskolla*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston historian laitos.

Karlsson, Åsa (1997): "Enväldets politiska elit. Släkt- och äktenskapband inom råds-kretsen 1680–1718", *Historisk Tidskrift*, 4/1997, s. 590–619.

Parland-von Essen, Jessica (2001): "Adelsdöttrarnas adolescens 1780–1799. Från flicka till fröken och fru", *Historisk Tidskrift för Finland*, 2/2001, s. 221–237.